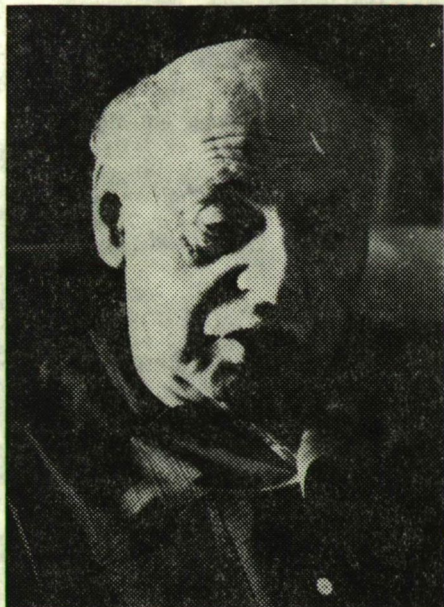

Köszöntjük a 75 éves Balogh Edgárt!

Balogh Edgár

próbái

RÉGI BESZÉLGETÉSEK FOLYTATÁSA BALOGH EDGÁR VÁLASZOL KÁNTOR LAJOS KÉRDÉSEIRE

Országos, sőt közép-kelet-európai jelentőségű vállalkozásokban és fordulatokban gazdag, nemzetközileg jegyzett pályája során Balogh Edgár szinte megszámlálhatatlanul sok interjút adott. Eggyel szaporítani ezt a listát nem túlságosan ösztönző kísérlet. Ha most mégis csatlakozom az interjúkészítőkhöz, ennek kettős-egy oka van. A hetvenötödik születésnap csak alkalom, az ok ennél mélyebb: gondolkodásom fejlődésében, eszményeim, közösségi elveim s a gyakorlati tevékenységről vallott elképzeléseim (stratégia és taktika) alakulásában fontos szerepet játszottak vitáim Balogh Edgárral — melyeknek több mint húszéves történetét kellene immár megírnom. Természetesen nem voltunk egyenlő vitafelek. Amikor 1959 nyarán én még az egyetem padjában ültem, s védtem a Madáchról írt államvizsga-dolgozatom szempontjait, ő ezt az egyetemi katedráról mint a bizottság tagja hallgatta. (Nem volt tanárom, a vitát sem vele folytattam tehát.) De már előbb találkoztunk a Korunk szerkesztőségében, amolyan volöntörként — a szót ő használta, a korábbi sajtógyakorlatnak megfelelően — 1958 decemberétől jártam be a főtéri helyiségbe, hallgattam szerkesztői intelmeit, figyeltem filippikáit a szerkesztőségi megbeszéléseken, és berzenkedtem irodalmi ítéletei ellen, nem utolsósorban nemzedéki alapon, a még csak csirájában létező „Forrás” védelmében, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Bálint Tibor és más társaink korai művei mellett kardoskodva, szembeállítva őket a Balogh Edgár kor- és pályatársainak soros alkotásaival, egy másfajta kor- és irodalomeszmény megnyilvánulásaival. S ahogy csökkent közöttünk a távolság a már közös munkahelyen, közös gondokban, az irodalmi életben, s a kollegiális viszony mondhatni az atyai barátság

formáját öltötte (Balogh Edgár tágszívűségének köszönhetően), úgy élestedek vitáink apró ügyrendi és lényegi közösségi kérdésekben. A korkülönbséget kikapcsoló heves és hangos szerkesztőségi szópárbajok (például 1968-ban) vagy a sokszor kegyetlen kérdésfeltevések egy-egy közös vidéki utunkon, két erdélyi város között autózva, a legélesebben megőrződött emlékeim közé tartoznak. (A Szép szó c. elbeszélésben Balogh Edgár megpróbálkozott az egykori szerkesztőségi csatározások felidézésével, ám ezt az írását — a Szárnyas oltár harmadik részét — én mind stíláris szempontból, mind a jelenítés pontossága, hitele tekintetében revizióra szorulóknak érzem, csupán jelzéseket találok benne a hatvanas évekből; éppen a lényeg, az élet halványul el benne, az álláspontok túlságosan átszűrten, az ellentéteket összeszobosító stilizátor szemüvegén át mutatkoznak.)

Folytassuk tehát beszélgetéseinket, ezúttal nyilvánosan, s éppolyan őszintén, mintha a Mátyás király szobrára néző szerkesztőségi helyiségben vagy a Gyulai bácsi vezette hivatali „Moszkovics”-ban ülnénk.

*

— Néhány hónappal ezelőtt, egy budapesti író-olvasó találkozáson a Kossuth Klubban nekem szegezték a kérdést: készülünk-e olyan tudományos ülésszakra, amelynek tárgya és témája Balogh Edgár, illetve a közép-kelet-európai történelmi kérdések. A felszólaló egy megnevezetlen forrásra utalt, amely szerint a Duna menti államszövetség első elnöke Dimitrov, Tito — vagy Balogh Edgár lehetett volna. Én csak Fábry Zoltán, a stózi remete és antifasiszta őrtálló — a sarlósok bírálójából lett eszmetárs és barát — egyik cikkében olvastam hasonlót; ott, a fantázia és vágyak szintjén, egyedül a Balogh Edgár neve szerepelt egy ilyenszerű formáció egykor elképzelt vezéréként.

Most, távol az ünnepi szesszióktól, tudományos vagy hivatalos alkalmaktól, megkérdezlek, a Kolozsvárt élő, nyugalmazott egyetemi tanárt, a Bolyai Tudományegyetem hajdani történelemtudományok katedrájának, majd a Babeş—Bolyai Egyetem irodalomtörténeti tanszékének tegnapi professzorát, a Korunk volt főszerkesztő-helyettesét: hogyan látod — más realitások felől visszanezve — az ifjúkori álmokat, az együttélésből következő történelmi egymásrautaltság felismerését s a megoldáskereset. Közelebb érzed-e az egyszerű már megkészt kossuthi — és bálcscui — gondolatot magadhoz, mint mondjuk pozsonyi—prágai sarlós, Budapesten a néprajzot tanulmányozó tudósjelölt korodban?

— Kikészülődni a valóság ellentmondásaiból, ehhez számítások, elképzelések, álmok kellene, s mint válasz a tényekre, lényegükben ezek is hozzátartoznak a mindennapok világához. Mondhatnók: maguk is a történelem tartozékai. A dunai népek összefogásának gondolata például Martinovics apát konföderációs tervétől az emigráns Kossuth vagy a Habsburg-monarchia keretét féltő Jászi Oszkár problémafelvetéséig ott lehetett mindig a jobbra vágyók lelkületében, s hogy Trianon után egy fiatalokból álló csehszlovákiai magyar csoport ezt a hagyományt felkapta, az is a bonyolult helyzetekből való szabadulás lehetőségeként villant elő.

Szerepem volt benne, őszintén tanúskodhatok. Reális érzékünk visszautasította a szláv és román nemzetalakulásokkal szembehelyezett magyar restaurációs hírverés illuzionizmusát, kisebbségi megpróbáltatásaink azonban az új nemzeti államok türelmetlen asszimilációs törekvéseivel szembehelyeztek. Gondolattörténetileg itt rejlik a szláv—magyar—román kiegyezés megváltozó vágyképe, s ezt élte nepeink egymásrautaltságának szükségérzete is előbb a francia, majd a német imperializmus keleti terjeszkedésével szemben. A nagy álmok magja nyilvánvalóan a nemzeti ellentétek feloldásának kívánsága volt, s ez mélyült a népélethez közeledő társadalmrajzi kutatásaink során a kelet-európai elmaradt parasztilág öncélú felemelkedésének igényévé.

Anélkül, hogy valaha is álmainkat megtagadtuk volna, a történelem alakulásának tapasztalati anyaga végül is az ellentmondásokat feloldó kommunista társadalmi harc táborába vont minket, az osztályharc s az antifasiszta küzdelem feladatai azon-

ban az adott nemzeti államok keretén belül szabták meg a konkrét tennivalókat. A hitlerizmus és a vele kapcsolatos hatalmi elrendezések bukása után megint csak a nemzeti államkeretek közt vált lehetségessé az újjáépítés és társadalomszervezés, utat nyitva immár a szocialista nemzetalakulások sokoldalú folyamatának, Nem vonhatom kétségbe a dolgok illetén alakulásának törvényszerűségét és történelmi jelentőségét, mégis, ifjúkorom logikájával ma is; öregkoromban, annyi minden után, az idővel felszaporodott ellentmondások útvesztőjéből megint csak egy szélesebb, a nemzeti államok kereteit átfogó kelet-európai összefogásban látom a kivezető megoldást.

Az elképzeléshez, melyet írásaimban vallok és vállalok, nemcsak a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia ismert föderatív államrendszere és a mindenütt alkotmányilag hirdetett nemzeti egyenlőség jelent támpontokat, hanem mindaz is, ami tájainkon a szocialista integrációt szolgálja. Nehogy azt hidd, kedves Kántor Lajos, hogy én most protokollszerűen frázisok gazdolgok, nem, egyáltalán nem a meglege- dettség konformizmusával beszélek erről az integrációról. Ellenkezőleg: elégedetlen vagyok vele, mert nem tudta eddig felszámolni a kölcsönös kizárólagosságokat, új és újabb nacionalizmusok forrásait. A nemzetek szocialista teljessé válását, a sajátos és független területi alakulásokat természetesnek veszem, jól tudod, mennyire ellene voltam mindig a szupernacionális, szóval kozmopolitoid elképzeléseknek, no de késik, késik a nemzeteink közti jobb összehangolódás, az, amit élő nemzetköziségnek is nevezhetünk, konkrétan a kelet-európai táj néptestvéri egybefonódásának. S itt vetődik fel a minden országban létező nemzeti kisebbségek vagy — ahogy ma nevezzük őket — együttélő nemzetiségek növekvő jelentősége.

A híd szerepére gondolok. Ezért a szerepért újabb nemzedékeinknek igazán érdemes közelre vállalkozniok. A különleges fejlődésfolyamatban élő, történelmi entitásokként jelentkező, sajátos kisebbségi lakosságyütttesek nemcsak több nyelvű ismereteikkel, hanem mindenkori többszörös beágyazottságukkal mintegy pántok lehetnek Kelet-Európa közös emancipációja számára, már ha ellent tudnak állni egyfelől a beolvadásnak, másfelől a többségi nemzetektől való elidegenedésnek, egy beteges önbegubózkodásnak vagy éppen kivándorlási, elszakadási törekvésnek. A szocialista nemzetiségek önkifejlődésük teljességével szolgálhatják legjobban azt az államot, melyben élnek, s azt a nemzetközi szövetkezést is, melynek közvetítő szerepükben előmozdítói lehetnek, önkifejlődésük teljessége ugyanis éppen úgy tartalmazza állampolgári szolidaritásukat azzal a nemzettel, mellyel együttélnek, mint azt az érdekeltséget is, mely őket a határokon túli szabad érintkezéshez s természetesen a szomszéd szocialista országok minél bensőségesebb gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolódásához fűzi.

Az én diákkorom nemzedékét álom vezette reális tájékozódásában, s a mai fiata- lagságnak is hasznos, egészséges álmokat kívánok a bölcs életvállaláshoz és cselek- véshez.

— Térjünk vissza néhány gondolat erejéig a Sarlóhoz. Nem a tényekre akarok rákérdezni, egyrészt mert ezekről többször is írtál, az *Erdélyi Helikon* Kuncz-korsza- kában éppúgy, mint Gaál Gábor *Korunk*jában, több ország magyar nyelvű lapjai- ban, részletesebben pedig önéletrajzi emlékezésed első kötetében, a *Hét próbá*ban. Nem ártana persze újra elmondani a régi eseményeket, annál is inkább, mert élet- műved mindmáig egyik legemlékezetesebb mozzanata a húszas-harmincas évek messze kiható csehszlovákiai magyar ifjúsági mozgalmának szervezése-irányítása. De beszéljünk inkább arról, ami e vállalkozás mögött mint indító szándék és remény rejtőzött, s beszéljünk a történelmi tanulságokról. A Sarló volt a Te első népszolgá- lati elképzelésed. Kisebbségi helyzetben a hagyományt, az anyanyelvet őrző tömeg — a falu — megismerését vélted a legfontosabbnak, Te, a városból (Szeben, Temes- vár, Pozsony soknemzetiségű világából) érkező ifjú értelmiségi. (Azt hiszem, azóta tapad nevedhez némi gyanú a „narodnyicizmus” miatt.) Bízta az ifjúságban — ön- magatokban —, a forradalmi lendületben. A sarlós mozgalmon belül és azon kívül is hadakoztál a különféle beszűkülések ellen — de amikor mások úgy ítélték meg,

hogy a Sarló nem szolgálja (nem jól szolgálja) az ügyet, elfogadtad a döntést, részt vettél az önfelszámolásban. Én ezt a *Hét próbából* tudom — és az 1963-ban írt emlékezésből is hiányolom a katarzist.

Engedd megkérdezni: Te, aki olyan egyszerű dolgot teremtettél, társaidal együtt, mint a máig is idézett (Móricz Zsigmondra, József Attilára is kiható!) Sarló, sosem éreztél önvádat azért, hogy engedtétek (segítettetek?) megfojtani saját gyermeketeket? Érzem, kegyetlenül éles a kérdés, de hiszem, ilyenekre van szükségünk, ma inkább, mint bármikor. És hogyan látod, a forradalmi lendület elnyomhatja-e az egészséges kétely szavát, mozgalmi fegyelem és önálló gondolkodás kiegészítheti-e egymást?

— Kár így kihegyezni a szavakat. Eszem ágában sincs hamut szórni a fejemre. A Sarló mint diák-kisközösség felbomlott, amint belső szociometriai erőterébe fogadta korának és környezetének nagy ellentmondásait, melyek megoldására nem egy egyesületi keret, hanem csakis egy széles népmozgalom lehetett képes. Annál nagyobb volt viszont szellemi erjesztő hatása magára a kommunista pártéletre, melybe legjobbjai bekapcsolódtak népi-nemzetiségi elképzeléseikkel. Meg kellett ugyan ott is vívni a küzdelmet szűk és illuzionista felfogásokkal, miközben maga a Sarló-hagyaték is megszabadult korlátaitól, az eredmény azonban az a népfronti hazafiasság volt, melynek hullámai már csak Erdélyben értek el, miután kiutasítottak Csehszlovákiából, s apám földjére kényszerültem. Elég hivatkoznom a morva-osztravai *Magyar Napra*, melynek szerkesztőségében ott voltak a régi Sarló gondolataival és belátásaival viselős írók, kutatók és művészek, vagy hivatkozhatom a csehszlovákiai magyar fiatalság Tavaszi Parlamentjére, ahol folytatódott mindaz, aminek utat törünk, akkor már a népmozgalom szélességében.

És miért tagadnám meg akár a magyarországi népi írók, falukutatók mozgalmait, a belőlük sarjadt Márciusi Frontot vagy a Vásárhelyi Találkozót Romániában? Mindezekben magasabb fokra jutott a sarlós-indulás, az új viszonyokra ébredt s a dolgok új logikáját kereső, a népfronttá szélesült munkásmozgalom oldalára álló fiatal magyar értelmiség felvonulása. Láncolat ez, folytonosság, amely kizárja a nosztalgiát régebbi szakaszok kísérletező kezdetei iránt. Különbözően a fasiszta nyomás alatt szerte szétfeszültek ezek az alkalmi csoportosulások is, de a fasiszta bukása után mégis ezekből a népi garnitúrákból telt ki mindaz, ami most már a megerősödő munkáshatalom alatt indította új fejlődésnek a népi-nemzetiségi életet. A Vásárhelyi Találkozó elemeit sikerült a Magyar Népi Szövetségben újra egybefonni éppen azok kezdeményezésére, akik Romániában is egy Sarló-szerű nemzetiségi alakulat, a népi demokrata MADOSZ gyakorlatában gyökereztek.

Önbírálatra ott van szükség, ahol a teljes népi felelősség, a népfrontosság, a népmozgalom demokráciája időnként megcsorbult, s így a haladó magyar értelmiség nagy hagyatéka, legyen az a Sarló vagy a MADOSZ, a Márciusi Front vagy a Vásárhelyi Találkozó össznépi, össznemzetiségi tanulsága, háttérbe szorult. Kutass utána, s nézd meg, vajon az én politikai pályám, közéleti szerepem a pályáiv különböző szakaszain nem ilyen buktatókon tört-e meg?

— Tudom, számodra az ifjúság (nemcsak a Te ifjúságod) mindennél fontosabb. Visszaemlékszem fiatal szerkesztő koromra, amikor Te a publicisztika tanáráként s a *Korunk* felelős szerkesztőjeként, a hatvanas években, az akkori új nemzedékből lelkes csapatot gyűjtöttél magad köré (Farkas Árpádék, Gálfalvi Györgyék csapatát!), felvértezted őket saját harcaid tapasztalatával, a közügyek szeretetének szépségével, a publicisztikába vetett hittel. *Intelmek* c. könyvedben, vitairatodban a náluk is fiatalabbakhoz szóltál, hogy immár katedrán kívül, hirdethesd a közösségi-nemzetiségi elkötelezettséget, a mai korparancsot.

Úgy találad-e, újabb évtized múltán, hogy a mai fiatalok meggyőzhető szónoki-publicisztikai fordulatokkal? Lehet-e csupán a bizonyosságokat — bizonyosságainkat — elébük tární? Nem volna-e meggyőzőbb, ha elvetélt reményeinkről, bukásainkról is beszélünk nekik, hasonló hévvel, ahogy Te tudsz szólni? Vajon ezzel gyengítünk-e jogosan megkívánt, korszerű elkötelezettségüket?

— Fiatalságunk újabb és újabb rajai kegyetlen bírálattal tekintenek ország és világ dolgaira. Szűkebb írói köreik, gondolkodóik bezárkóznak reménytelenségükbe, belső tartalékaikat zárt jelképrendszerbe foglalják, vonzza őket az értetlenségből fakadó értelmetlenség mágiája. Nem általánosítók. A fiatalág névtelen többsége egyszerűen dolgozik, szakszerűen illeszkedik be a műszaki haladásba, éppen csak megnyilatkozása nincsen. Ez is baj. Igazad van abban, hogy pusztán szöveggel, szólásokkal, szónoki fordulatokkal nem jutunk el a kölcsönös megértésig.

Mégsem önmarcangolással, hibáink vagy hiányaink sötét rajzával, nem panasszal és jajongással fordulok a fiatalok felé. Ez felelőtlenség volna éppen velük szemben, akik már életszínvonalbeli eredményeinkből rajtolnak, még ha nem is biztosak abban, hogy merre. Az elidegenedést, az elzárkózást, tagadó szellemüket csak úgy segíthetjük fordulatossá kibontakozásra, közügyi állásfoglalásra, a társadalmi élet folytatásának ésszerű vállalására, ha rá tudjuk őket kapcsolni a régebbi mozgalmak és törekvések félbemaradt teljesítményeinek folytatására. Ezért üdvözöltem örömmel minden olyan ifjúsági megnyilvánulást, mely érdeklődéssel fordul a közéleti harc hagyományai felé, megkeresve mindazt, ami a búcsúzó, előregedett nemzedékek céltudatában, programjaiban egészséges volt, s amit a körülmények nem engedtek egészében valóra váltani. A szocialista nemzetiség fejlődéstörténetének eredményeiről és hátramaradt, még teljesítendő feladatairól van szó, nem is szólva a műszaki haladás teremtette új igények közügyi vállalásáról.

Minden gondolati, nyelvi, formai kísérletezést értékelek, de valahol, mégpedig minél szélesebb arcvonalon, a növekvő fiatal értelmiségnek (s ideszámít a korszerű ipari és mezőgazdasági dolgozó is) meg kell találnia maga körül a tömeget, amelyet nyelvével, írásával, szakmájával szolgálnia kell, teljes emberségben. Nem a régi mozgásformák ismétlésére gondolok, hanem mindannak korszerű továbbvitelére, ami a fiatalok energiáit a közügy, a közfejlesztés javára fordíthatja. Maradjunk abban, hogy éppen e cél végett a fiatalossággal meg kell ismertetnünk, hol és mit végeztünk eredménnyel, s hol bicsaklott el és hagyott hátra megoldatlanságokat becsületes igyekezetünk, hol maradtunk adócsak a korszerű közéleti követelmények teljesítésével, s hol és mit kell nekik újrakezdniük. Csak a légius tér, a nihil, a megfoghatatlan elvontság, a vak befelé fordulás, a felelőtlen elitszektaság örvényeiből szabaduljanak ki ifjú tehetségeink, s találják meg a népszolgálat útját.

Minden új elinduláshoz természetesen a megváltozott valóság új számbavételére van szükség. Minden régi törekvésünk, minden egykori mozgalmunk akkor és ott ért el sikereket, ahol felmérte a társadalmi helyzetet, a népelet tényeit, a társadalmi mozgások törvényeit. Szociográfiai nemzedék voltunk, s az osztályharc, az antifasiszta népharc, a népi demokrácia és szocialista országépítés szakaszain át hozzá is járultunk a valóság átalakításához. Az ipari fejlődés, az urbanizáció s a vele járó demográfiai eltolódások azonban merőben új szükségletet támasztanak, s ennek kielégítésére csak az lehet alkalmas, aki az új valóságot minden szempontból, tehát mind gazdaságilag és társadalmilag, mind tömeglélektanilag át tudja tekinteni, mégpedig a komoly bíráló nemzetiségi, országos és nemzetközi felelősségével. Ezért javasolom, kívánom, hirdetem öregem is a társadalmi valóságismeret szorgalmazását az új értelmiség új körülményei között.

Ide tartozik a szocialista művelődés ügye is, ahol sajátos népi jelképrendszerünk, nyelvi, zenei, szokásbeli hagyatékunk megismerése és korszerű felhasználása éppen olyan feladat, mint a műszaki tudás megszerzése. Folklor és technika nem egymást kizáró, hanem egymásba illeszkedő két fogalomkör, akárcsak — hasonlatként mondom — a helyes helyszíni talajismeret s a műtrágya ésszerű használata. Konkrétan kimondva: nemzetiségpolitikánk helyes folytatásába esik akár a táncházak kultusza, akár anyanyelvünk szókincsének bővítése a műszak új kifejezéseivel.

— Mint mondtam, visszaemlékezéseitek régóta esedékes, harmadik kötetén dolgozol, egy újabb korfordulótól, 1944 őszétől követed benne saját pályád és a közösség, a romániai magyarság történetének eseményeit. Régóta esedékesnek mondom ezt a vállalkozást — nem mintha egy pillanatra is „nyugalomba” vonultál volna, a nyug-

díjkor elérése óta. (Elég a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*ért kifejtett heroikus munkádra utalnom.) Ám ezzel a múltba tekintéssel éppúgy tartozol magadnak, valamennyiünknek, mint ahogy tartoztál a *Hét próbával*, életed csehszlovákiai szakaszának megvállalásával. Nemegyszer írtál ugyan már a negyvenes-ötvenes-hatvanas években átélt próbákról, megpróbáltatásokról — még regényformában is (a *Szép halál*, *Szép élet* és *Szép szó* a budapesti Szépirodalmi Könyvkiadónál a *Szárnyas oltár* címet kapta) —, az összefüggések feltárásával, a belső indítékok és a külső körülmények magyarázatkereső elemzésével azonban adósunk vagy. Akár azt is mondhatnám, egy nemzedéki adósság törlesztését várjuk tőled; azok, akik a világháborús romokon, a húszas-harmincas évekből magukkal hozott kommunista hittel egy új társadalom felépítésére vállalkoztak, s negyvennégy őszétől a romániai közéletben különböző vezető tisztségeket töltöttek be, akik a Magyar Népi Szövetség, a Bolyai Egyetem, az új demokratikus magyar sajtó megszervezésének koronatanúi voltak — már nemigen írhatják meg a nagy remények korát. Nagy István, Kacsó Sándor emlékiratai nem jutottak el a mába fordult közelmúltig. Várakozásunk tehát rendkívüli a *Hét próba* és a *Szolgálatban* folytatása iránt.

Változik-e most készülő könyvednek a módszere az előzőekhez képest? Megpróbálsz-e a későbbi fejlemények tükrében is nézni, lemérni, amit 1944-ben itt Kolozsvárt elkezdtetek?

— Módszerem ifjúkorom két évtizedének felidézésekor, vagyis emlékirataim eddig megjelent két kötetében az volt, hogy a maga korába helyezve, a környezet rajzával együtt, mintegy nemzedéki vallomásként írom meg az igazat, úgy, ahogy láttam, ahogy hittem, ahogy végigéltem. Egy emlékiratnak őszinte tanúvallomásnak kell lennie, utólagos belemagyarázások, átforgatások, szépítések vagy torzítások nélkül. A most készülő harmadik kötet, a Vörösmarty szavával jelzett és egy nemzedékre értett *Férfimunka*, újabb évtizedet fog át, 1945-től 1955-ig tükrözve a Magyar Népi Szövetség tündöklését és bukását. Így kell kifejeznem magam, mert életem legszebb, máig örömmel idézett öt esztendeje volt az, amelyet a romániai magyarság nemzetiségi tömegszervezetének vezetésében mint kommunista eltölthettem, s a következő öt börtönésztendő ezt a közéleti szerepet és örömet zárta le. Most is ragaszkodni akarok ahhoz a módszerhez, amely a korhűségből indulva magyaráz, vagyis azzal a lelkiülettel fogalmaz, ami akkori énem felfogása és cselekedtető indítéka volt.

Mit értelmeznek át valami mai divat sugallatára?

Úgy gondolom: helyesen jártunk el a helyzetek követelménye szerint, amikor a régi magyar úri klikkek kalandorpolitikája helyébe a magyar dolgozók ösztönei mozgalmát állítottuk, s a ránk törő királyi, tábornok-kormányzati és gárdista reakcióval szemben a román demokrata erővel szöveteztünk, kifejlesztve nemzetiségi intézményeink hálózatát, majd ebben a vértetben beilleszkedtünk a közös haza szocialista rendszerébe. Sajnos, a Magyar Népi Szövetség története még megíratlan, ezért sietnem is kell, hogy emlékiratom idevágó kötetét idejében bevégezhessem. S a következő öt év megpróbáltatásai közepette társaimmal együtt nem buktattuk-e el a „titoista” meg „rajkista” vádemelés nevéseges koncepcióit, majd egy második menetben a Magyar Népi Szövetség terhére rótt kifogásokat? Nem is lehetett ezen az alapon minket (értem a Magyar Népi Szövetség velem együtt letartóztatott többi vezetőjét is) megbélyegezni, s amiért végül is elítéltek, az 1944-es antifasiszta mozgalom egyes szövetkezési mozzanatait is tisztázta a szabadulásunk után tárgyilagosan lefolytatott rehabilitációs per. Személy szerint újra szabadon folytathattuk munkánkat, közéleti szerepem azonban véget ért. Mint író, tanár, szerkesztő, már nem szervezeti keretekben, hanem csak egyszemélyben küzdhettem tovább ifjúkorom épen megörzött eszményeiért.

Nincs okom módszerváltoztatásra emlékirataim folytatása tekintetében. Emberi gyengeségeimet, gyarlóságaimból fakadó konfliktusaimat vagy lelkiismereti kérdéseimet sem tagadom el, de nem önéletrajzra törekedtem és törekszem, ahol a személy áll előtérben pozitívumaival és negatívumaival, nem egyéni konfessziót írok, hanem a hagyományos erdélyi emlékirást akarom folytatni, ahol a személy közügyben ta-

núskodik, utólag is vállalva mozgalmi hovatartozásának, közéleti és közületi törekvéseinek érveit. Katarzist, gyónást, lelki fordulatot azoktól várok, akik bármely oldalról gátoltak tiszta szívből, ésszerű megfontolásokból sarjadó igyekezeteinkben.

— Emlékeztetni szeretnék egy régi vitára, Szabédival, amely tulajdonképpen nem zárult le a *Termésben*. A *48-as Erdély* című zsebkönyvre és a *Termés* 1942 tavaszi számában megjelent kritikára utalok: Szabédi László *A megállított nap* címmel bírálta néhányótok (Nagy István, Jordáky Lajos, Balogh Edgár, Krenner Miklós) állásfoglalását, két — Szabédi szerint különböző — történelmi helyzetet (1848, illetve 1942) azonosítását, a nemzeti elfogultságok egyoldalú megítélését. Ebben a polémiában tulajdonképpen nemzeti jelleg és internacionalizmus viszonyáról volt szó. Szabédi félreérthető fogalmazását, elfogultságát az asszimiláns-kérdésben aligha lehet tagadni (jóllehet az erőszakos asszimilálás s a nemzetiségek feletti egységes nemzet eszméjét marasztalta el, elsősorban!); de elfogultság szől-e Szabédiből akkor, amikor abszurdnak nevezi azt a kérdésfeltevést, mely szerint „vajon Erdély lehetőségeibe nem Bem, az idegenből idevetődött forradalmár katona pillantott-e mélyebben bele, mint Kossuth s általában a nemzeti illúziókra olyannyira hajlamos erdélyi magyarság?” Nem kellene-e szembenéznünk — tenném ma hozzá e kérdéshez — a mozgalmi illúziókkal is, amelyek hosszú időn át a kívülről érkezőt hitték csalhatatlannak? Gondoljuk meg: Szabédi a negyvenes évek elején, a szovjetellenes háború idején, a legális sajtóban, Kolozsvárt Lenint idézi, megdöbbenően időszerű kommentárral. „»Kikutatni, tanulmányozni, kifürkészni, kitalálni, megragadni a nemzeti sajátosságot minden egyes országban.« (Leninnek ugyanis az volt a véleménye, hogy a szociálista mozgalom nemzetközi egysége »nem a különféleségek megszüntetését követeli, sem a nemzeti különbségek megsemmisítését« — ezt ő »zavaros álom«-nak minősítette —, hanem az alapvető elvek »olyan alkalmazását, mely helyesen módosítja ezeket az elveket a részletekben, helyesen alkalmazza és hozzáidomítja a nemzeti és állami különbségekhez.«.)”

Újabb negyven év tanulságaival gazdagabban hogyan nézel vissza ma e régi vitára? Elfogulatlanság, „hatalmas barátkozás”, nemzeti türelmetlenség s az asszimiláció felkínált lehetősége tekintetében vajon aláptalan volt-e Szabédinak a kortársakhoz szóló figyelmeztetése?

— Szabédi László véletlenül tévedett, amikor apám száz elődeivel akarta megmagyarázni egy kiteletemet, melyben Bem nemzetiségi politikáját különbnek értékeltem Kossuthénál. Semmiféle asszimiláns kérdésnek köze ahhoz nem volt, hogy az utókor egyébként nemcsak a lengyel Bemnek, hanem a magyar Teleki Lászlónak vagy Szemere Bertalannak is igazat ad Kossuth — később részéről is átfogalmazott — nemzetiségi koncepciójával szemben. Ez a tény különben semmit sem von le Szabédi László írói és gondolkodói nagyságából. Más téren is megtörtént, hogy egy-egy gondolatából elindulva kísérleti képzelgésői támadtak, pontosan ebben az állandó szellemi kerengésben rejlett minden értéke is. A vita különben barátságunkat nem befolyásolta, annál kevésbé, mert mindig több volt az, amiben egyetértettünk, mint amiben ütköztünk.

Éppen az idézett Lenin-tétel árulja el, hogy a lényegben rokonlelkek voltunk Szabédival. Hiszen diákkoromban ez vonzott a kommunista táborba: Lenin tanítása arról, hogy a tudományos szocializmust helyesen alkalmazni, hozzáidomítani kell a nemzeti sajátosságokhoz, s nem a különbségek megszüntetése, hanem a más-másféle nemzeti lét összeegyeztetése a kellő mozgalmi feladat. Végeredményben nem a zavaros asszimilációs vita (melyhez még az is hozzátartozik, hogy történetesen nem is voltam asszimiláns, bár ez lényegtelen), hanem a népbem-nemzetben—nemzetiségben való gondolkodás azonossága kapcsolt össze bennünket, már az antifasiszta ellenállásban is.

Egyszer már legyen világos, hogy a kommunista mozgalmon belül is voltak áramlások és sarkulások, s mert ifjúkorom óta népiséget és humánusmot azonosítottam a tudományos szocializmussal, kommunista lelkiismeretem tiszta. Már Fábry Zoltán lapjában a balosságot elítélő Lenin-szöveget közöltem, és a szocialista humá-

numot hirdető Makszim Gorkijra szavaztam, s a népfrontiságot Gaál Gábor lapjában sem taktikainak, hanem lényegbelinek vallottam, állandóan — egy életen át — ütközve a dogmatikus beszűkülésekkel. Ez a döntő, még ha kifelé egyként jelentkeztünk is belső vitafeleinkkel, soha fel nem adva népi-humanista igényeinket. Legszebb emlékeim Szabédi Lászlóval kapcsolatban éppen ama vitákig nyúlnak vissza, amelyekben közös felfogásunk kristályosodott ki.

— Ady műve olyan indíttatás volt számodra, amelyben ifjúkorod reményeitől az öregkor csalódásaiig mindig találtál idézhető, új erőt adó példát. Rendkívül izgalmas az, ahogyan a politikus Adyt láttatod: „Ady sohasem volt hatalmon, és nem tartozott hatalmon levő vagy hatalomra törekvő szervezethez. Egy maga — mint teljes politikai arzenál — állt ki, agitált, bírált, buzdított, szövetkezett a népért, az emberségért [...]. Mármost: lehetséges-e valaki hatalmon, szervezeti kereten kívül is politikus? Nevezük talán Adyt a népügy virtuális politikusának? Avagy a politikai partizán rangját-jelentőségét érdemelte ki? Avagy utólagosan (előrelátása, egészséges jóslatai, terveinek, koncepciójának — igazának — beválása alapján) lehet és kell politikusnak elismernünk? Ha majd vitafeleim sarokba szorítanak, talán beleegyezem ebbe a fogalmazásba is: Ady a legnagyobb magyar politikus *post mortem*.”

No de: a politika mégiscsak gyakorlati tevékenység. S ha valóban az, vajon nem fából vaskarika a „politikus post mortem”?

— Miért véljem a politikai magatartást pusztán fából vaskarikának, ha történetesen nem jut hatalomra, vagy ha azt elveszíti? A hatalom a gyakorlatnak csupán egy formája, része, szakasza megfelelő körülmények között, de gyakorlat a politikai magatartás mindig, még ha csak szóra, írásra, irányításra szorítkozik is. Ady Endre népközügyi hatékonysága holta s a forradalmak bukása után is, az ellenforradalom és burzsoá-földesúri stabilizáció vagy akár a fasiszta uralom alatt is termékeny maradt, elősegítve a néphatalmat, s utódai akkor is politikusok, ha nem páholyokból, hanem a népelet új igényeiből kiindulva viszonyulnak a hatalomhoz.

No de itt szegezem le, hogy váltig nem értek egyet olyan gondolkodókkal, akik magát a hatalmat mint kategóriát nem veszik komolyan, nem igyekeznek azt a történelmi szükségek s a népigények szerint megszerezni, abban részesedni, azt támogatni, felelősen a tömegek képviselőtlen belül gyakorolni. Hatalom és demokrácia nem szétválasztható és összeegyeztethetlen fogalom, hanem azonos is lehet, s annak kell lennie. Bár régóta nincs már közéleti tisztségem (1949-ig voltam a Magyar Népi Szövetség alelnöke, a Bolyai Tudományegyetem rektora és a román nemzetgyűlés tagja), politikai magatartásom egyedi különállásomban is a régivel azonos, igényt tartva mindenkor a néphatalombeli érvényre.

— Mennyiségileg, a ráfordított munkaórákat — az évek számát — tekintve, a legtöbb időt aprómunkával voltál kénytelen eltölteni. Szerkesztőként, publicistaként, legutóbb pedig mint a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* kigondolója, megszállott szervezője-mindenese „aprómunkáddal” ugyancsak példát adtál, figyelmeztetél, hagyományörzésre mozgósítottál.

De nem ellentmondás-e, ha egy forradalmár a hagyományápolásban találja meg az egyéni és közösségi önkifejezés eszközét? Tudom, írói kamaszkora óta becsülöd, nagyon szereted Sütő Andrást, hiszel a szavában. Az ő lócsiszárja, a drámai hős Kolhaas Mihály figuráját hogyan értelmezed? Utolsó szavaival ő a münzeri út mellett tett hitet.

— Más a hagyományápolás, és más az irodalmi lexikon. Előbbinek is nyilvánvalóan híve vagyok, mert mint történelmi materialista nem a semmiből indulok ki, mint az állat vagy az elidegenedett, sehova nem tartozó, önmagának tenyésző individualista, hanem előző korok és emberek, konkrét esetünkben saját nemzeti múltunk, elődeink felgyűlt és bírálattal kiválasztott értékeire támaszkodom, társadalmi és népi-nemzeti, nemzetiségi folytonosságot tudatosítva s a fejlődés törvényszerűségeit a jövő javára érvényesítve. Jaj annak a falunak, városnak, tájnak, népnek, országnak, nemzetnek és nemzetiségnek, amely magát nem igyekszik magasabb fokon reprodukálni, aminek előfeltétele természetesen a múlt hagyatékának mindenkori számbavétele és őrzése.

Az irodalmi lexikonnak is van múltbeli gyökere. Sohasem volt titok például, hogy már a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* előkészületeinek megkezdésekor hi-
vatkoztunk Bod Péter kétszáz éves *Magyar Athenasára*, s szerkesztés közben ugyan-
csak figyelembe vesszük az eddig megjelent lexikonok adatait és módszereit. Az új
lexikon mégis egészen más, annak a helyzetnek megfelelően, amiben készül, s ahol
szerepét vállal. 1919-től máig terjedőleg a romániai magyarság egész írásbeliségének
foglatatát adjuk, vagyis nem korlátozzuk magunkat a szépirodalomra, hanem betud-
juk tárgykörünkbe a tudományos irodalmat is mind humán, mind reál változataiban,
s kiegészítjük mindezt a művészetek idevágó vonatkozásaival. Léven a nemzetiség
mint történelmi jelenség mai állapotában információs egység, hiszen földrajzi, gaz-
dasági és közigazgatási értelemben csak a román nemzettel és más együttélő nem-
zetiségekkel együtt határozható meg, ilyen enciklopédikus számbavétel a szülőföld-
höz, hazához való kötődés, az itt vállalt és írásbelileg kifejezett közügyiség hasznos
eszköze. Nem meddő múltbanzés, hanem a jelen keresztmetszete, de nem önmagá-
ért, hanem közös jövőnkért.

Ha már — kissé ide értelve — Sütő András lócsiszárját említet, megmondom,
hogy Kolhaas Mihály sértődésében Katona Bánk bánjának idegrengető sértődését
éreztem újra. Ez a „bánki sértődés” környékez engem is, valahányszor — s különö-
sen a lexikon szerkesztése közben — oktalan félreértések vetnek gáncsot, hozzá nem
értések akadályoznak és késleltetnek. No de ki akarom bírni, maradék életcélnak
tekintve a négy kötet megjelentetését. Egyre sértődöm, de bizakodásom őriz és
türelemre int.

— Te mindig is az építőkhöz tartoztál — nemcsak képletesen, hanem mint a ko-
lozsvári műemlékbizottság elnöke. Követ köre rakni — ez az életelv áll közel hoz-
zád, úgy hiszem, s döbbenettel fogadsz minden olyan választ, amely a kő kövön nem
marad gyűlöletében fogant, annak világméretű gyakorlatát erősíti. Jelképesnek érzem
e tekintetben a kultúrák találkozásait, egymásra és — egymásbaépülését őrző Platea
Luporum, a kolozsvári híres Farkas utca, a mai Kogălniceanu utca történetét, s azt,
amit Te a magad eszközeivel, lehetőségeid szerint tettél az utóbbi évtizedekben az
utca régi és újabb kincseinek megbecsüléséért. A *Korunk Évkönyv 1981* ismét ráír-
nyította a figyelmet ezekre a kérdésekre. Az 1967-ben írt *Korunk*-cikk mai utóhang-
jában beszélsz a történelmileg igazról és folyamatosról, az érvekről és vágyakról.
Nem hallgatod el kételyedet sem az írás értelmében, ott, ahol „a gondolatok és
tények körforgása hiányzik”.

Honnan szerzesz mégis energiát az újabb kérdésekhez, újabb érvek kereséséhez?
Nemcsak a kövek, hanem a kövek közt élő emberek érdekében...

— Miért csak engem kérdezel? Ami engem hajt, az a hivatástudat, s ez szerény
nemzetiségi életünkben is többször tízezer cselekvő közéleti ember sajátja.

Ahogy közügy az energiatermelés vagy az állattenyésztés, úgy közös társadalmi
feladat és kötelesség a nemzetiségi igények szolgálata is, a nyelvművelés, iskolázta-
tás, könyvszerzés és könyvkiadás, helytörténet, szakszókincs-bővítés, színház, rádió
és televízió anyanyelvi tökéletesítése meg annyi más, ami megőriz, és az állampol-
gári feladatok megfelelőbb teljesítésére tesz alkalmassá. Hős, aki bár a Napsugár
terjesztésében, egy dalkör vagy színjátszó csoport alakításában az ifjúság felkarolá-
sában helytáll, s én sem akartam sohasem lemaradni ott, ahol tehettem valamit.

Tudod, hányszor sikertelenedtek el terveim, mi szakadt le mindabból, aminek a
létrehozásában részt vettem, de akadt eredmény is, és ami kevés, az még nem múlik,
csak akadjanak mindig követőink. Ma már nincs tudományág, ahol ne működne-
nek román vagy más kartársaikkal együtt magyar szakemberek is, s ami értékünk gyű-
lik és felhalmozódik, előbb-utóbb közületi formákat is ölthet mind a nemzetiség,
mind az ország javára. Ahol a lehetőségek ostroma sikerül, érik a mi vetésünk is a
közönsben, s amit magam nem érhetek meg, azt is látom már, abban is hiszek. Csak
az aprómunkában való helytállás türelme hozhatja magával az önösszeszedés, a de-
mokratikus önmegvalósítások magasabb alakzatait, éppen a közösséghez való min-
denkori hozzájárulásban szervezve új és újabb barátokat minden bizalmatlansággal
és következtelenséggel szemben.

Mindez általánosság, de benne van a közhely, a közmondás igaza, mihelyst több a szólamnál, s a szavaknak munkabeli, cselekvésbeli fedezete van. A pusztágra való felemelkedés, a tudományos-műszaki forradalom pezsgő korában a csak-írás-sal. A tollnak közügyi felelőssége van, az írásnak folytatódnia kell az életben, erre való, másként nincs is értelme. Ez éltet engem, ez éltesse a folytatókat.

— Életpályád egyik nehéz, de jellemző pillanatában a boldogság kategóriáin gondolkodtál, s mihelyt alkalmad nyílt ismét a közlésre, elmélkedésednek ezt az eredményét tártad olvasóid elé. Legalább három országban a közélet, az irodalom elismert „nagy öregjeként”, közmegbecsüléstől övezetten (amit ellenfeleid, ellenségeid is kénytelenek tudomásul venni), nem akármilyen könyvek és tanítványok birtokosaként — 75. születésnapodon boldognak érzed-e magad? A börtönben kidolgozott boldogságkategóriákat változatlanul érvényeseknek tartod?

— Talán bizony nem akarunk mindnyájan boldogulni? Nem akarunk személyileg és családirag, nemzetiségileg és országosan, nemzetközi békében és emberségben boldognak lenni?

De profundis, Jilava kazamatáiból kiáltva, próbáltam valamikor a boldogság kategóriáit számba venni, ami eléggé példázta, hogy éppen a boldogtalanság szüli a vágyat, szárnyalja fel a képzeletet, serkent boldogságra. S amikor minden ember jogos óhaját szolgáljuk, akkor már a közboldogságot keressük, s ez mindig az emberiség alapelve volt. Igaz, lehet, hogy amit és ahogyan akkor megfogalmaztam (később az *Utunk* közölte), az kevesebb is, több is volt a megvalósíthatónál, benne rejlett még a szocialista kezdetek chiliasztikus vágyakozása, mintegy utópisztikus elképzelése annak, hogy már maga a szocializmus megold mindent. Újabb negyedszázad elteltével világosabban látszik, mi volt reális, és mi haladta meg a lehetőségeket, avagy mit akasztott el valami ellenerő. Maga a törekvés azonban, a humánus követelése az időtől, maradjon csak változatlan.

Ami a magam betöltött háromnegyed százados korát s a magam boldogságát illeti, hát igazán csak egyedi véletlen, hogy még élek, nyugodt családi körülmények közt, önfeláldozó feleséggel, új családokat alapító fiúkkal, frissen induló unokákkal. Munkám is van, dolgozni tudok, s ez karban tart. No de ez nem dönt el semmit sem közös nagy dolgainkat illetőleg, hiszen az ellenkezője is véletlenek játéka volna. Ami törvényszerű, az nem egyedi, hanem mindig a közös. Küzdelmeimben sohasem maradtam magamra, s nemcsak a hátralevő munkámban bízom, hanem mindazok igyekezetében, akik — ha a varázslatos boldogság szót hiába nem is veszik fel — valójában a közösség zavartalan boldogulását mozdítják elő.

IMRE LAJOS METSZETE